

Bodgan Trifunović, *Memory of Old Serbia and the shaping of Serbian identity*, Wydawnictwo DIG, Warszawa 2015. ss. 196+8 s. wkładki kolorowej, il., mapy.

doi.org/10.14746/bp.2017.24.17

Problematyka kształtowania pamięci historycznej pod dyktando polityki państwa narodowego stanowi skomplikowane wyzwanie dla badaczy dziejów i współczesności Bałkanów. Aby wiarygodnie i niestereotypowo badać te kwestie, należy wykazać się wyczuciem swoistości kulturowej regionu i ugruntowanym warszatem naukowym, czerpiącym z dorobku różnych dyscyplin. Biorąc to wszystko pod uwagę, z zainteresowaniem odnotowuję publikację o tworzeniu współczesnej percepcji historyczno-narodowej Serbów za pomocą narracji o Starej Serbii. Stanowi ona plon studiów doktoranckich Bogdana Trifunovicia na Wydziale *Artes Liberales* Uniwersytetu Warszawskiego.

Termin Stara Serbia ma stosunkowo młodą metrykę, która sięga początków XIX wieku. W sensie terytorialnym odnosi się on do średniowiecznego państwa, rządzonego przez dynastię Nemanjiciów (XII–XIV w.). W serbskim dyskursie historycznym za Starą Serbię uznaje się takie regiony, jak Raszka, Kosowo, Metohia i północno-wschodnia część Macedonii. W centrum uwagi Autora książki znalazło się przede wszystkim symboliczne i historyczne znaczenie tej przestrzeni dla współczesnych Serbów. Proces adaptacji i przekształcania terminu Stara Serbia został ukazany na podstawie wybranych dzieł literacko-publicystycznych, kartograficznych, historycznych i malarskich. Analiza ma charakter interdyscyplinarny i odnosi się do rozmaitych poziomów percepcji kulturowej. Autor zwraca uwagę na dokonania najważniejszych naukowców, polityków i artystów, którzy przyczynili się do konkretyzacji przekazów o Starej Serbii. Przywołując materiały źródłowe, analizuje ich zawartość, wskazuje związki między poszczególnymi elementami przekształcanej tradycji. Ważne jest to, że jego uwaga skupia się na dokonaniach przedstawicieli serbskich elit intelektualnych i artystycznych w okresie najbardziej dynamicznym dla kształtowania się współczesnej ideologii narodowej oraz państwowej Serbów.

Głównym zamysłem pracy jest ukazanie ideologicznej metamorfozy tradycyjnych przekazów, które przed zaistnieniem współczesnego państwa serbskiego funkcjonowały w dużym rozproszeniu gatunkowym i treściowym, najczęściej w folklorze. Aby ukazać tę różnorodność, B. Trifunović odwołuje się do miejsc, postaci i wydarzeń, identyfikowanych z historią średniowiecznej dynastii Nemanjiciów i eksploatowanych w serbskiej twórczości artystycznej, naukowej, dziennikarsko-publicystycznej. Szczególnie dużo miejsca poświęca On recepcji narracji o Starej Serbii na gruncie literatury pięknej, edukacji i sztuk plastycznych. Mniej wyeksponowane uwagi odnoszą się do rozważań o geopolitycznym kontekście konkretyzowania obrazu Starej Serbii, a także o wpływie oficjalnych instytucji państwowych na treść przekazów zawartych w poszczególnych dziełach. Bez wątplenia kwestie polityczne zostały w książce, poukładane tak, aby stanowić tło dla ideologicznego i artystycznego obrazu procesu kształtowania „nowej” tożsamości historycznej Serbów.

Recenzowaną pracę traktuję przede wszystkim jako studium nad kulturą i życiem intelektualnym w czasie, gdy konkretyzowała się formuła nowoczesnego narodu serbskiego. Za zasadniczą tezę należy uznać stwierdzenie, że obecne we współczesnym serbskim obiegu kulturowym przekazy dotyczące Starej Serbii najwcześniej zaistniały w dziełach o charakterze naukowym, skąd stopniowo przenikały do szerszej praktyki społeczno-politycznej za pośrednictwem edukacji, sztuk pięknych i literatury. Z czasem stały się one integralnym elementem serbskiej narracji historyczno-narodowej, propagowanej przez instytucje państwowe.

Książka ma charakter analityczny i jest oparta na imponującej bazie źródłowej. Badając ślady narracji o Starej Serbii w serbskiej pamięci narodowej XIX i XX wieku, Autor zebrał najważniejsze publikacje z epoki, sięgnął po reprezentatywne mapy i dzieła malarskie. Postanowił przestudiować te zróżnicowane materiały wielopłaszczyznowo, pod kątem analizy historyczno-literackiej, kulturoznawczej i antropologicznej. Należy przyznać, że z tego ambitnego zadania wyszedł On obronną ręką, skupiając się na wydobyciu najważniejszych tropów kulturowych i historycznych, rozwijanych z myślą o legitymizacji współczesnej państwowości serbskiej.

Stworzenie wielodyscyplinarnego obrazu zmieniającej się świadomości społecznej było możliwe dzięki przemyślanej i zwartej konstrukcji. Kręgosłup książki stanowią trzy rozdziały o charakterze analityczno-problemowym. Ich układ został częściowo oparty na kryterium chronologicznym, który jednak nie stanowi kluczowego odniesienia dla Autora. I tak, w rozdziale pierwszym, o charakterze wprowadzającym, została przywołana historyczna i literacka geneza ideologii wielkoserbskiej, w ramach której umieszczono narrację o Starej Serbii. Autor kompetentnie opisuje to, co stanowiło wstęp do podjęcia działań politycznych ku wykreowaniu serbskiego konceptu państwowo-narodowego w pierwszej połowie XIX stulecia. Szczególną rolę w tym dziele przypisuje On dokonaniom Jovana Rajicicia, zajmuje się również wpływem *Načertanija* (1844) na działania ku konkretyzowaniu narracji o Starej Serbii. Interesujące jest przedstawienie terytorialnej percepcji tego pojęcia na podstawie map sygnowanych przez rozmaite instytucje lub osoby prywatne. Dopełnienie rozważań stanowi analiza tekstów edukacyjnych z epoki, przywołujących przekazy o charakterze legendarno-historycznym. W rozdziale drugim, obejmującym w przybliżeniu okres od drugiej połowy XIX wieku do wybuchu I wojny światowej, Autor kontynuuje i poszerza wątki zasygnalizowane wcześniej, umieszczając je w kontekście edukacyjnym, kulturowo-obyczajowym, ideologicznym, kartograficznym oraz międzynarodowym. Za pomocą wybranych przykładów ukazuje stopniowy proces przekształcania odbioru poszczególnych tradycji, które odwoływały się do Starej Serbii. Dużo uwagi poświęca charakterystyce tej problematyki przez pryzmat działań w kierunku uzasadnienia serbskiej ekspansji terytorialnej na Bałkanach, firmowanej przez dynastie Obrenovićów i Karadjordjevićów. Rozdział trzeci dotyczy kreacji artystycznych, głównie malarskich i poetyckich, powstających na przełomie XIX i XX wieku aż do 1918 roku. Wszystkie one odnoszą się do recepcji tradycji na temat Starej Serbii. W tym kontekście uwagę zwracają interesujące relacje z podróży serbskich artystów do regionów, które na przełomie XIX i XX wieku pozostawały pod pa-

nowaniem osmańskim i nie zajmowały eksponowanego miejsca w świadomości historycznej ówczesnych Serbów. Zwrócenie uwagi na działalność malarską, również o charakterze religijnym, ma zasadnicze znaczenie dla charakteru współczesnej recepcji tradycji o Starej Serbii. Wątki ze średniowiecznych dziejów serbskich, przywoływane w dziełach plastycznych, które umieszczano w cerkwiach lub udostępniano szerokiej publiczności, były skutecznym sposobem propagowania nowoczesnej narracji narodowej. Nierzadko działało to skuteczniej od prasy, która miała mniejszą siłę oddziaływania ze względu na wysoki ówczesnie poziom analfabetyzmu wśród Serbów. W rezultacie, zwizualizowany przekaz dotyczący Starej Serbii nie tylko stał się jednym z ważniejszych nurtów serbskiej sztuki współczesnej, ale i miał duży rezonans społeczny.

Autor nieustannie sięga do źródeł, pokazując metody przekształcania, wdrażania i utrwalania narracji o Starej Serbii w obiegu kulturowym państwa i społeczeństwa serbskiego. Niezaprzeczalnym walorem pracy jest, że perspektywa ta została prześledzona na podstawie publikacji zróżnicowanych pod względem gatunkowym i naukowym. Punkt widzenia Autora bazuje przede wszystkim na analizie intelektualnego wymiaru obrazu Starej Serbii. W tym miejscu należy zwrócić uwagę na problem z wytyczeniem wyraźnej granicy między kształtowaniem a recepcją idei w sferze kultury bądź świadomości społecznej. W wielu przypadkach, także w przywoływanych w książce przykładach, odnaleźć można ślady obu procesów, wzajemnie się przenikających. Autor starał się uporządkować tę rzeczywistość, przyjmując w rozdziale trzecim, że przejawami recepcji narracji o Starej Serbii są dzieła malarskie i poetyckie. Z kolei w rozdziale drugim, dotyczącym tworzenia pamięci o Wielkiej Serbii, opisał działalność instytucji i stowarzyszeń kreujących system szkolno-edukacyjny, którego celem było przyswojenie opisywanej narracji w zgodzie z wytycznymi propagandy państwowej, w granicach Serbii i poza nią. Aktywność tego typu należałoby uznać raczej za przejaw recepcji wartości upowszechnianych w życiu społecznym i narodowym.

Uwagę zwracają skuteczne starania Autora o obiektywnie przedstawienie problematyki. Styl i język książki, traktującej o delikatnych kwestiach świadomości narodowo-historycznej jest rzeczowy i pozbawiony patosu. Autor dystansuje się od tradycyjnego nurtu, obecnego w serbskiej literaturze historycznej, gdzie sprawy dotyczące tożsamości serbskiej zazwyczaj są opisywane bez należytego dystansu badawczego. Bez wątpienia, w tym przypadku pomaga język angielski, w którym za pomocą jednego czasownika (*to forge*) można określić zarówno tworzenie (wykuwanie) nowej ideologii, jak i „fałszowanie” (podrabianie) treści, funkcjonujących już w świadomości zbiorowej.

Z książki jasno wynika, że narracja o Starej Serbii, ukształtowana na przełomie XIX i XX wieku miała wymiar *stricte* ideologiczny. Chodziło o stworzenie poczucia łączności między młodym państwem serbskim a średniowieczną monarchią Nemaniciów, o wykreowanie poczucia łączności historycznej, mimo okresu panowania osmańskiego, który przerwał serbską tradycję państwową. Nauka i sztuka pełniły rolę edukacyjną i instruującą. Przekształcały pamięć o ziemiach, miejscach, mia-

stach i postaciach historycznych, które należało przywrócić kulturze serbskiej. Uwagi Autora na temat poszczególnych tropów obecnych w narracji o Starej Serbii są wiarygodnie osadzone w atmosferze intelektualnej i politycznej tamtych czasów. Dobrze oddane są liczne napięcia wewnętrzne, związane z kształtowaniem się narodowej wizi historyi i poszukiwaniem przez Serbię miejsca w skomplikowanym układzie międzynarodowym na Bałkanach i w Europie. Obraz wykreowany w książce jest logiczny, wielowątkowy, ubarwiony odniesieniami do rzeczywistości społeczno-politycznej państwa i regionu.

Recenzowaną książkę uznaję za interesującą i wiarygodną naukowo próbę ukazania sprzężeń między różnymi formami serbskiej świadomości kolektywnej. Jej niezaprzeczalnym walorem jest ukazanie relacji między serbską tradycją historyczną a dynamicznie zmieniającym się na przełomie XIX i XX wieku kontekstem politycznym na Bałkanach. Na podstawie syntetycznego doboru literatury, Autor interesująco przedstawił poglądy elit, nadających w tym czasie ton serbskiemu życiu intelektualnemu i politycznemu. Zastosowane metody badawcze są przekonujące i stanowią interesujący punkt wyjścia do dalszych dociekań, chociażby w sprawie badań nad zakresem i technologią wpływu władz państwowych na poszczególne formy aktywności artystycznej w Serbii przełomu XIX i XX wieku.

Jędrzej Paszkiewicz